

Muinaismuistolain epämääräisiä ilmaisuja

Petri Halinen

Muinaismuistolain (MML) uudistamisesta on puhuttu varmasti viimeiset 30 vuotta. Lakia on kuitenkin pidetty riittävän hyvänä Suomen tarpeisiin (esim. Purhonen 2005). Erityistä kiitosta on saanut kiinteiden muinaisjäännösten automaattinen suojeleminen (Lähdesmäki 2005). Monessa yhteydessä on kuitenkin todettu, että laki alkaa olla vanhanlainen ja sen uudistamiselle on selkeä tarve.

Hallinnon parissa työskentelevät arkeologit ovat olleet havaitsemistaan muutostarpeista hiljaa, jotta lakia ei lähdetäisi muuttamaan niin, että siihen tulisi nykyiseen verrattuna selkeitä huononnuksia. Sitä ei kukaan toivo, mutta kun Museovirastokin on valmistautunut muutokseen perustamalla ”muinaismuistolakiosaamisryhmän”, on selvää, että uuden lain tuloa ei enää pelätä samassa määrin kuin aiemmin. Tuo ryhmä perustettiin 2012 kuluessa ja sen toimintaan kutsuttiin mukaan myös yliopistojen ja maakuntamuseoiden edustajia.

Valmistautuuko osaamisryhmä muutokseen vai siihen, miten nykyisin puitteissa käytänteitä pitäisi muuttaa, jotta asiat olisivat paremmin? Nykyisen hallituksen (2011–) ohjelmaan ei ole sisällytetty MML:n uudistamista, joten emme tiedä, milloin lakia lähdetään uudistamaan. Ehkä kuitenkin ennemmin kuin myöhemmin. Tämän vuoksi pitäisi siis keskittyä siihen, millä tavalla nykyisen lain huonoja kohtia voitaisiin tulkita yksiselitteisemmin eli miten pääsisimme eroon lakiin kirjatusta epämääräisyyksistä. Tarkoitin huonoilla koh-

dilla epämääräisiä ilmaisuja, joista aiheutuu vaihtelevia hallinnollisia päätöksiä. Kiinnitän huomiota muutamiin MML:n epämääräisiin kohtiin, en kaikkiin.

Hallinnon avoimuus ja läpinäkyvyys

Nykyiselle lainsäädännölle ja hallinnolle pitäisi olla ominaista läpinäkyvyys ja avoimuus sekä osallisuus. Museovirastolla on lain mukaan ollut yksinoikeus määrittellä kiinteitä muinaisjäännökset eli mikä kohde on kiinteä muinaisjäännös ja mikä ei. Arkeologikunta onkin mukautunut tähän varsin pitkään, mutta viime vuosina, lähinnä tämän vuosituhannen puolella, tätä monopolia ei ole enää hyväksytty samalla tavalla kuin ennen. Tähän on vaikuttanut mm. perustuslain muutos vuodelta 1999, jonka mukaan vastuu kulttuuriperinnöstä kuuluu kaikille (20§): jos se kuuluu kaikille, miksi vain yksi voi määrittää muinaisjäännökset? Myös sen, minkä vuoksi kukin muinaisjäännös on arvokas, tulee olla läpinäkyvästi arvioitavissa.

Muinaisjäännöksen määrittäminen

Tärkeintä olisi päästä yksimielisyyteen siitä, minkä ikäisiä suojeltavien kiinteiden muinaisjäännösten vähintään tulisi olla. Jos MML 2§ katsoo muinaisjäännösten olevan ”ihmisten muinoin tekemiä”, ”muinaisilta ajoilta”, ”muinaisia”, ”muinaisilta ajoilta peräisin olevia”, ”muinaisaikaisia”, olisi hyvä määrittellä yksiselitteisesti, mitä sillä

tarkoitetaan. Tämän jälkeen asiat olisivat paljon paremmin. Jos epämääräistä ilmaisua ei määritellä tarkemmin, on vaarana, että monen nuoren kohteen muinaisjäännösstatus jää saavuttamatta. Yksiselitteisintä olisi määritellä jokin vuosiluku, jota vanhemmat ovat iältään muinaisia – siitäkin huolimatta, että joidenkin kohteiden ikää ei voida täsmällisesti määritellä. Tämä on mahdollista tehdä samalla perusteella kuin vuonna 1971 linjattiin ensimmäisen maailmansodan kohteiden muinaisjäännöksellisyydestä: lain tulkitsija eli Museovirasto määrittää, millä tavalla se ymmärtää lain tarkoituksen. Jos kansalaiset eivät tiedä, mitä iältään muinainen merkitsee, hallinto ei myöskään ole läpinäkyvää eikä avointa. Lain tulkinnan linjaukset tulee siis perustella avoimesti ja niiden tulee olla johdonmukaisia kautta linjan – ne eivät voi vaihdella esimerkiksi muinaisjäännösryhmästä toiseen tai tapauksesta toiseen.

Ei saisi olla niin, että Museoviraston mielestä ”ensimmäiseen maailmansotaan liittyvät Helsingin maa- ja merilinnoitusten jäännösten ovat muinaismuistolain rauhoittamia” (HIKI-opas: 13), mutta muut saman ikäiset kohteet eivät sellaisia ole. Edellä esitetty linjaus tehtiin vuonna 1971. Linjauksesta on kulunut aikaa jo yli 40 vuotta, minkä perusteella voisi olettaa, että toiseen maailmansotaan liittyvät maa- ja merilinnoitusten jäännökset olisivat myös MML:n rauhoittamia. Näin ei kuitenkaan ole, koska muinaisjäännös-määrittelyn ulottamista näin nuoriin kohteisiin tai toisaalta niiden rajaamista vain maa- ja merilinnoitusten jäännöksiin ei voida enää nykyisin pitää perusteltuna.

Ei voi olla myöskään niin, että eräiden nuorten kohteiden, esim. torppien, pitää olla vanhempia kuin 1750 ollakseen muinaisjäännöksiä. Ne jäävät ilman muinaisjäännösstatusta vain siksi, että niitä on liian paljon. HIKI-opas (s. 13) sanoo: ”hyvin yleisiä maaseudun asutus- ja elinkeinohistoriallisia kohteita sekä laajoja nuoria kaupunkialueita, joiden käsitteleminen kiinteinä muinaisjäännöksi-

nä olisi paitsi käytännössä hyvin hankalaa ja resursseja vaativaa myös tutkimuksellisesti vaikeasti perusteltavissa.” Tämän perusteella siis kohteet, joita hallintoviranomaiset eivät kykene resurssien vähäisyydestä johtuen suojelemaan, eivät voi olla muinaisjäännöksiä. Tai niiden tutkimuksellista potentiaalia ei lähtökohtaisesti nähdä riittävän suurena, jotta ne olisivat muinaisjäännöksiä.

Muinaisjäännöksen määritelmä ei voi olla riippuvainen siitä, onko tiettyyn kategoriaan kuuluvia kohteita paljon vai vähän. Tällaisessa näkemyksessä muinaisjäännöksen määrittelmään on sekoitettu arvottamiseen liittyviä kriteerejä: kuuluuko jokin arkeologinen kohde suojelun piiriin vai ei, on arvottamiseen liittyvä asia. Viranomaisten pitää rakentaa tietojärjestelmänsä siten, että siihen saadaan liitettyä kaikki iältään riittävän vanhat kohteet ja niitä kohdellaan muinaisjäännöksinä.

Jos jonkin kohteen muinaisjäännösstatus on tutkimuksellisesti vaikeasti perusteltavissa, tarkoittaa se sitä, että ”tiedetään”, ettei kohteiden arkeologinen tutkiminen tuo uutta relevanttia tietoa. Kysymys, joka tästä nousee on: miten monta sellaista nuorta kohdetta Suomessa on tutkittu arkeologisesti, joiden perusteella tiedetään, ettei niiden arkeologinen tutkiminen tuo uutta relevanttia tietoa? Ei kovinkaan monta. Suomessa ei ole tehty sellaista tutkimusta, jolla pyritään selvittämään jonkin kohdetyypin olemusta hallinnon näkökulmasta ja tieteellisestikin niitä on tutkittu erittäin vähän. Emme siis pysty arvioimaan nuorten kohteiden arkeologista potentiaalia, vaikka HIKI-opas näin väittääkin. Tämän vuoksi tätä ei voi käyttää argumenttina muinaisjäännösstatuksen määrittämisessä.

Arkeologisten kohteiden tutkimuspotentiaalilin määrittäminen liittyy muinaisjäännösten arvottamiseen: jos kohde on iältään riittävän vanha, on sitä kohdeltava muinaisjäännöksenä, mutta jos katsotaan, ettei sen arvo riitä tutkimusten vaatimiseen, on se arvonn määrittämiseen liittyvä kysymys. Näyttää siltä, että

arkeologinen potentiaali on otettu kriteeriksi, jotta voitaisiin välttää MML 15§:n mukaiset tutkimukset, vaikka pitäisi olla päinvastoin: pitäisi tutkia kaikki sellaiset kohteet, joista ei tiedetä riittävästi, ja näin tulisi tehdä niin kauan, kunnes niistä tiedetään riittävästi. Vasta tämän jälkeen voidaan sanoa jotakin niiden arkeologisesta potentiaalista.

Muinaisjäännöksen määritelmään kuuluu siis olennaisesti ajallinen raja, josta olisi päästävää yksimielisyyteen. Sen jälkeen muinaisjäännöksiä pitää kohdella tasapuolisesti ja yhteismitallisesti riippumatta siitä, ovatko ne asutus- tai elinkeinohistoriallisia taikka sota-historiallisia kohteita.

Mitä vähintään tarvitaan muinaisjäännökseen

Tästä päästään siihen, mikä on muinaisjäännös. Helppoissa tapauksissa ei liene epäselvää, mikä on muinaisjäännös ja mikä ei. Esimerkiksi 2§:n 5 momentissa sanotaan, että muinaisjäännöksiä ovat mm. ”muinaisilta ajoilta peräisin olevat asumusten jäännökset sekä asuin- ja työpaikat, niin myös muodostumat, jotka ovat syntyneet sellaisten asumusten tai paikkojen käyttämisestä.” Laissa ei kuitenkaan sanota selkeästi, mitä vähintään tarvitaan, jotta voisimme määrittää jonkin kohteen kiinteäksi muinaisjäännökseksi: riittääkö kulttuurikerros esim. asuinpaikan määrittämiseen vai tarvitsemmeko kiinteän rakenteen kuten lieden?

Valitettavasti on olemassa sellaisia kohteita, joista ei ole löydetty kiinteitä rakenteita, joten kriteerit eivät ole täyttyneet eli niitä ei ole määritetty muinaisjäännöksiksi. Tämän vuoksi kohteita ei ole suojeltu ja ne ovat tuhoutuneet ilman, että niitä olisi tutkittu. Kyse on pitkälti Museoviraston tekemistä linjauksista, jotka vaikuttavat MML:n tulkintaan.

Kohtuullista on...

MML:n 15§:ssä sanotaan: ”Milloin yleisen tai suurehkon yksityisen työhankkeen toteuttaminen koskee kiinteää muinaisjäännöstä siten, että siitä aiheutuu muinaisjäännöksen erityinen tutkiminen tai erityisiä toimenpiteitä sen säilyttämiseksi, on hankkeen toteuttajan korvattava tästä johtuvat kustannukset tai osallistuttava niihin, mikäli sitä olosuhteet huomioon ottaen ei ole katsottava kohtuuttomaksi.”

Mitä tutkiminen tarkoittaa? Tavallisesti MML:n vaatimilla tutkimuksella tarkoitetaan vaihtelevanlaajuisia arkeologisia kaivauksia. En puutu tässä yhteydessä tähän tämän enempää, koska Suomen kenttärkeologiassa 15.4.2013 käyttöön otetut Laatuohjeet toivotavasti vaikuttaa positiivisella tavalla tutkimustarpeen määrittämiseen. Totean vain, että joidenkin kohteiden tutkimukseen on riittänyt kaivaus, jossa muinaisjäännös on tutkittu vain osittain ja joidenkin kohdalla edellytetään totaali-kaivauksia. Tutkimusten laajuuden valinnalla arvioidaan kohteita suhteessa toisiinsa: tällainen kohde vaatii laaja-alaiset tutkimukset, mutta tuollainen kohde ei.

Mitä kustannusten kohtuullisuus tarkoittaa? Ilmeisesti sitä, etteivät kustannukset nouse esimerkiksi maankäyttöhankkeen kokonaiskustannuksiin nähden liian suuriksi. Miten tällainen raja voidaan määrittää? Pitääkö tuomioistuinten määrittää raja vai löytyykö se muilla keinoilla? Miten laajoja tutkimuksia esimerkiksi Ruotsissa edellytetään suhteessa hankkeen oletettuihin kokonaiskustannuksiin? Katsotaanko niiden olevan kohtuullisia? Millä tavalla kohteen arvo tai merkittävyys vaikuttaa kohtuullisuuden rajan määrittämiseen? Tähän asti Museovirasto ja hankkeen kustantaja ovat päässeet sopimukseen tutkimuskustannuksista, jolloin kohtuullisuuden ylärajaa ei ole tavoitettu. Se on jäänyt aina sovitun summan yläpuolelle. Vasta siinä

vaiheessa, kun hankkeen rahoittaja valittaa kustannusten kohtuuttomuudesta ja asia ratkaistaan oikeudessa, ovat kohtuullisuuden rajat löydettävissä. Tällöin rajan määrittäminen pitää tehdä avoimesti ja läpinäkyvästi.

Muinaisjäännösten arvottamisesta

MML 11§: ”Milloin kiinteä muinaisjäännös tuottaa sen merkitykseen verraten kohtuuttoman suurta haittaa...” Laki siis implisiittisesti kehottaa arvottamaan muinaisjäännökset. MML:ssa viitataan tämän lisäksi myös parisessa muussa kohdassa siihen, että muinaisjäännöksillä on arvo. Museovirasto esitti pitkään, että kaikkia muinaisjäännöksiä kohdellaan tasavertaisesti, vaikka kaikki tiesivät, ettei näin ollut. Edelleen käytössä oleva rauhoitusluokitus I–III on peräisin osittain jo 1960-luvulta. Sekin oli periaatteessa eräänlaista arvottamista – samaan aikaan kun vakuutettiin kaikkia kohteita kohdeltavan tasavertaisesti.

Muinaisjäännösten arvottaminen on prosessi, jossa pitää ottaa huomioon koko muinaisjäännöskirjo sekä monet muut asiat (Halinen 2007). Museoviraston Muinaisjäännösten merkittävyyden arviointi ja arvottaminen -työryhmän loppuraportissa (27.8.2008) merkittävyyden arviointi käsitetään ”selkeän kriteeristön pohjalta määritellyksi muinaisjäännöksen ominaisuuksien arvioinnin prosessiksi”. Muinaisjäännösten arvottaminen nähdään siis tilanteesta ja tavoitteista riippuvaiseksi, tapauskohtaiseksi toimenpiteeksi. Raportin perusteella muinaisjäännöskohteiden merkittävyyden arviointi perustuu arvioijan omaan kokemukseen ja kohteiden välinen vertailu edellyttää laajaa kokemusta erilaisista muinaisjäännöksistä. ”Sitä voi arvioida moniulotteiseksi subjektiiviseksi prosessiksi, joka on tarkoitukseltaan, tavoitteistaan, tietolähteistään ja käytetyistä työkaluistaan riippuvaista.”

Hyvään arvottamisprosessiin kuuluu se, että arvioijalla on käytössään riittävästi ja riittävän hyvää tietoa muinaisjäännöksistä – tie-

don tulee olla myös ajantasaista. Nykyisin näin ei ole, koska muinaisjäännösrekisterissä, joka on ainoa olemassa oleva ja käytettävissä oleva rekisteri, ei ole sellaisia tietoja, joita voisi käyttää hyväksi arvottamisessa. Emme yksittäisten kohteiden tietojen perusteella tiede, millaisia muinaisjäännöksiä on missäkin, millaisia alatyyppejä eri muinaisjäännöskategorioissa voidaan erottaa, miten paljon niitä on missäkin jne. Yhdelläkään arkeologilla ei ole niin laajoja ja riittäviä tietoja, että merkittävyyden arviointi olisi mahdollista. Parhaassakin tapauksessa merkittävyyden arviointi olisi ”mutuun” perustuvaa toimintaa, mutta tilannetta voidaan parantaa. Parempia tiedontallennus ja -hakujärjestelmiä voidaan rakentaa ja arvottamisen avuksi voidaan tehdä suojelua ja hallintoa tukevaa tutkimusta. Tutkimuksen avulla erilaisista muinaisjäännöstyypeistä on mahdollista hankkia sellaista tietoa, jonka avulla arvottamisprossia voidaan viedä avoimesti eteenpäin. Tähän Museoviraston pitääkin panostaa, koska ilman sitä emme saa riittävästi tietoja eri muinaisjäännöstyypeistä ja muinaisjäännöksistä.

Arvottamisen pitäisi olla avoin ja läpinäkyvä prosessi, jossa tunnustetaan avoimesti, millaiseen tiedon laatuun ja määrään muinaisjäännösten merkittävyyden arviointi perustuu. Jos tietoa ei ole riittävästi eikä se ole riittävän laadukasta – saattaa olla myös vanhentunutta tietoa – on myönnettävä, että arvio perustuu vajavaiseen tietoon. Arvottaminen ei ole koskaan lopullista: kohteiden arvot muuttuvat suhteessa toisiinsa, kun löydetään lisää ja kohteista saadaan lisää tietoa.

Edellä toin esiin, miten kohteiden arkeologin potentiaali vaikuttaa kohteiden arvoon ja siitä, ettei ilman tutkimuksia sitä voida tietää. Sama koskee useita ns. iältään nuoria muinaisjäännöstyyppisiä ja toisaalta myös monia vanhempia muinaisjäännöstyyppisiä. Emme tiedä monestakaan muinaisjäännöstyyppistä riittävästi, jotta voisimme arvottaa muinaisjäännöksiä riittävän hyvin. Tämän vuoksi Museoviraston tulee tehdä hallintoa tukevaa

tutkimusta. Vaikka Museovirasto ei enää oman linjauksensa mukaan teekään tieteellistä tutkimusta, olisi sen kuitenkin koordinoitava tiedonhankintaa ja panostettava edes vähän resursseja voidakseen tehdä hallinnollista tutkimusta. Sitä voidaan tehdä myös yhdessä muiden tahojen, esim. yliopistojen kanssa. Museoviraston tulee vähintäänkin koordinoida tätä tutkimusta.

Lopuksi

Olen esitellyt muutamia muinaismuistolain epämääräisiä ilmaisuja, jotka vaikuttavat lain käytännön tulkintaan ja muinaismuistohallintoon. Olen ottanut lähemmin esille ilmaisut muinainen, muinaisjäännös, tutkimus, kohtuullisuus ja merkitys.

Näistä käsitteistä voidaan päästä keskustelujen kautta sopimukseen ja määritellä, mitä niillä tarkoitetaan tai vähintään sopia siitä, millaisia kriteerejä niiden määrittämisessä käytetään. Tärkeintä on tehdä MML:n tulkinasta ja soveltamisesta läpinäkyvää, avointa, tasapuolista ja johdonmukaista. Jotta tähän päästäisiin, Museoviraston on käytyjen keskustelujen jälkeen linjattava, mitä tarkoitetaan muinaisella, mitä vähintään tarvitaan kiinteän muinaisjäännöksen määrittämisessä sekä mitä tarkoitetaan kohtuullisuudella. Lisäksi Museoviraston on luotava sellainen tietojärjestelmä, jota voidaan nykyistä rekisteriä huomattavasti tehokkaammin käyttää muinaismuistohallinnon apuna ja sen pitää myös tehdä hallintoa tukevaa tutkimusta, jonka avulla on mahdollista ymmärtää paremmin muinaisjäännösten ominaisuuksia. Töitä on paljon, mutta niitä pitää tehdä nykyisen laintulkinnan virtaviivaistamiseksi. Muinaismuistolain uudistuskin on kyllä tulossa, mutta siihen asti meidän on tultava toimeen nykyisellä.

Lähteet ja kirjallisuus

Halinen, P. 2007. Arkeologisten kohteiden arvottamisesta. Arkeologipäivät 2006: 58–62. <http://www.sarks.fi/ap/ap2006/ap2006_10_halinen.pdf>

Lähdesmäki, U. 2005. Muinaismuistolaki maakuntamuseon näkökulmasta. Muinaistutkija 1/2005: 22–25. <http://www.sarks.fi/mt/pdf/2005_1.pdf>

Muinaisjäännösten merkittävyyden arviointi ja arvottaminen. Työryhmän loppuraportti 27.8.2008. Museovirasto.

Niukkanen, M. (toim.) 2009. Historiallisen ajan kiinteät muinaisjäännökset – tunnistaminen ja suojelu. Museoviraston rakennushistorian osaston oppaita ja ohjeita 3. <<http://www.nba.fi/fi/File/685/hist-ajan-muinaisjaannokset.pdf>>

Purhonen, P. 2005. Kokemuksia muinaismuistolaista 30 vuoden ajalta. Muinaistutkija 1/2005: 12–16.

Petri Halinen
FT, Helsingin yliopiston arkeologian dosentti.

petri.halinen@helsinki.fi